פאַרדינסטן, אָבער מיר מוזן זיך לײדער מודה זײַן, אַז די פאַרדינסטן זענען לייכטע, ווײַל די מיטלען זענען לייכטע.

זי שטרענגט זיך נישט צו פיל אָן, זי באַקעמפט נישט מיט קיין געוואַלדיקן מסירת־נפש דאָס, וואָס עס איז שעדלעך פאַר אונדזער שריפטום און דאָך איז עס דאָ. און בנוגע דאָס, וואָס איז נאָך נישטאָ, לויפט זי נישט פאַרויס, הערט איר זי נישט קומען מיט אַ בשורה אין מויל, אַז דאָס און דאָס וועט און מוז קומען. אויב עס איז אַמאָל געשען, אַז צוליב אירע באַמיאונגען איז עפּעס נישט־געוואונטשנס בטל געוואָרן און אונטערגעגאַנגען, זענען עס כמעט שטענדיק געווען אַזעלכע דערשיינונגען, וואָס אַ גרינג ווינטל האָט זיי געקענט אָוועק־בלאָזן. אָבער צי איז איר געלונגען אויסצורייסן דאָס, וואָס האָט שוין געקראָגן ביי אונדז, על פּי טעות, וועלכן עס איז באָדן, דאָס וואָס איז שוין געוואָרן, נישט צו אונדזער גונסטן, כאָטש מער איינגע־וואָרצלט?

אדרבה, גיט אַ קוק. זינט איר אַנטשטייאונג האָט די ידישע ליטעראַטור שוין דורכגעמאַכט אַ סך עטאַפּן: אָבער צי קענט איר אין זייער אַנטוויקלונג אָנווייזן די האַנט פון דעם מבין אונדזערן? ניין, ער איז שטענדיק געקומען נאָך אַלעמען. ווען אַלץ איז שוין פאַרטיק. און דער פאַרדינסט גייט דעריבער אויף דער קאָנטאָ פון די קינסטלער אַליין.

די קאַריקאַטוריזירטע רבנים און חסידים־טיפּן פון דער השכלה־בעלעטריסטיק זענען געוואָרן אָפּגעשוואַנקט נישט אַ דאַנק דער קרי־טיק, נאָר אַ דאַנק פּרצן.

שמרן האָט אָוועקגעהרגעט נישט די קריטיק, נאָר שלום־עליכם.

דעם אַנזאָג פון נייע פאָרמען און מאָדערנע ריכטונגען האָט גע־בראַכט נישט די קריטיק (וואָס דאָס וואָלט אייגנטלעך געדאַרפט זיין די אויפגאַבע פון איר, וועלכע פּרעטענדירט דאָך תמיד אויף קולטור און איינפאַפּאַישקייט), נאָר די יונגע דיכטער אַליין.

אוודאי, בלעטערנדיק אַ קריטיקער געפינען מיר, אַז ער זאָגט

עפּעס, פאָרמולירט עפּעס, קאָרעגירט, צייכנט אָן גרענעצן. זיין ליטע־ראַטור־חכמה דיקטירט אים, אַז מען טאָר נישט ווערן היפּנאָטיזירט און מיטגעריסן פון אָן אָקציע, אַ טיפּ, אַ פּייזאַזש, אַז מען מוז געדענקען, אַז זיי זענען נאָר צייכנס פון עפּעס אַלגעמיינערס, ברייטערס. און צום קעגנזאַץ פון געוויינלעכן לעזער געניסט ער נישט בלויז די פּאָעזיע, נאָר ער גיט זיך אָפּ אַ גייסטיקן הרהור, אַ חשבון הנפש אויך וועגן פּאָעט.

אָבער צי ווערט דער פּאָעט דערפון געהאָלפן? צי פילט ער אין דעם פּאַכמאַן, אין דעם זאַכקענער אַ לייבלעך נאָנטן מענטשן? צי שפּירט ער אין אים אַ פּערזאָן, וועלכער איז גרייט זיך אין געפאַר צו שטעלן און אים צו באַגלייטן אויף דעם גאַנצן וועג פון זיין יצירה, אויף דעם אומגעהויער ריזיקאַליש־שווערן טראַקט, וועלכער ציט זיך איבער אַזוי פיל באַגריבערטע און באַשטיינערטע סטעזשקעס? צי דערקענט ער אין אים אַ מענטשן, וועלכער פּרעגלט זיך אויך אין די גיהנומס פון שלאָפלאָזע גליענדיקע נעכט און האָט אויך פאַר־וואָגלטע, אומרואיקע אָבער באַגייסטערטע טעג? אָדער אפשר זעט דער שעפער אין דעם מבין אַ מענטשן, וואָס שפּרייזט צו אים פון־דערוויטן מיט באַרוויסע פיס, ווייל עס וויים, אַז דאָס אָרט, וואו ער וועט זיך באַלד דאַרפן שטעלן, איז הייליק?...

יאָ, דאָס אַלץ האָט געקענט זיין. עס וואָלט אַזוי געווען, ווען אונדזער קריטיק וואָלט נישט געבליבן שטיין ביי ליטעראַטור־פּקחות, נאָר וואָלט געגאַנגען ווייטער ביז צו קונסט־שכל. אַזוי וואָלט געווען, ווען איר באַטייליקונג אין דעם גרויסן פּראָצעס וואָלט נישט געווען בלויז באַלעבאַטישע אַנגערעגטקייט, שוואַכער רעפלעקס.

אַזוי וואָלט געווען, ווען איר פאַרשטענדעניש איז נישט בלויז דער אָנהייב פון באַטראַכטן, וואָס בלייבט אומבאַהאָלפן אויף האַלבן וועג. אַזוי וואָלט געווען, ווען זי איז יענער העכערער באַוואוסטזיין, וועלכער נישטערט, גראָבט, זוכט, פלאָטערט, ראַנגלט זיך און אין די קאַמערן, וואָס זענען נאָך דערוויל פאַרשטעלט און פאַרלייגט, רייסט ער זיך

אריין — און איבער דעם, וואָס איז שוין יאָ דאָ, — רייסט ער זיך אַרויף, און אין דעם דאָזיקן עקסטאַטישן געווירבל שלעפּט ער אַריין דעם קינסטלער און פירט אים אַרום און ווייזט אים אויף וויפיל אויך זיינע, דעם קינסטלערס פליגל האָבן מיטגעהאָלפן אויפצואוועקן אָט דעם צעוויטיקטן, שאַלנדיקן געראַנגל, און אויף וויפיל עס זענען נאָך פאַראַן אַנדערע מעכטיקערע שטורעמס, פון וועלכע ער בסך הכל איז נאָר בלויז אַ קלענערער אָדער גרעסערער באַשטאַנד־טייל.

יאָ, אַזוי וואָלט געווען, ווען דער קריטיקער וואָלט נישט געקוקט אין אַ בוך ווי אַ ייד אין מחזור, איבערגעדעקט מיטן טלית, ער זאָל חלילה נישט זען די צען פינגער, און ער הערט בלויז ווי פון דער־ווייטנס דוכענען די כהנים... ווען ער וואָלט נישט בלויז מקיים געווען די מצוה פון ענטפערן „אמן” נאָך אַ תפילה, אָדער ווערן ברוגז אויפן חזן און נישט ענטפערן...

אַזוי וואָלט געווען, ווען ער וואָלט מיטגעגאַרט, מיטגעליטן און באמת געגלויבט, אַז די וועלט דאַרף אַ ברכה. ווען פון יעדן פּלאַס־טיש־געשריגענעם „יברכך” וואָלטן זיי פּעאיק געווען אַרויסצוהאָרכן די שענסטע אָבער אויך די גרויזאַמסטע התראה, אַז די אַלגעמיינע מנחה קינסטלער וועלן אַזוי לאַנג וויינען, בעטן און זינגען, ביז זיי וועלן נישט האָבן דערגרייכט זייער דורכגעפּייניקטן, פאַרצערטלדיקן חלום, אַז אַלץ זאָל ווערן גערייניקט און פאַרשענערט און דערהויבן און געליטערט, ביז יעדער מענטש זאָל זיין אַ כהן־גדול, און יעדער טאָג — יום־כּיפור, און יעדער שפּאַן ערד — אַ קדשי־קדשים. — — —

און ווען עס וואָלט אַזוי געווען, אַ, דענסטמאָל. —

איבּ האָמסונס וויקטאָריאַ באַגרייפט אין דער צאַרטסטער, אין דער טרויעריקסטער מינוט פון איר לעבן: „איך שרייב דעם בריוו און הינטער מיין רוקן לייענט אים גאָט”. — וואָלטן פּאָעטן דענסטמאָל געקאָנט דאָס אייגענע איבערפראַזירן און זיך טרייסטן: געבאָדן אין איינזאַמקייט, געליטערט דורך טרערן, שרייב איך די דראַמע פון מענטש־זיין און הינטער מיין פּלייצע שטייט דער קריטיקער און לייענט עס...

דענסטמאָל וואָלטן נישט בלויז די קריטיקער געמוזט שאַצן די די דיכטער, נאָר אויך די דיכטער — אַט די דאַנקבאַרסטע מענטשן אויף דער וועלט — וואָלטן געוואוסט, ווי זייערע שעצער אָפּצושאַצן...״

— ווען עס וואָלט אַזוי געווען, אַ, דענסטמאָל, —

אָבער דענסטמאָל, רבותי, וואָלט אַלץ אַנדערש געווען: דענסטמאָל וואָלט דעם קריטיקער געווען אַם נאָנטסטן יענער שרייבער, וועלכן עס וועט דערעסן דאָס שליאַמפּערן זיך אין בלאָטע, דאָס בראָדזשען אין זומפּ, נאָר וועלכער מוז זיך אַ ריס טאָן און אַרויפשוועבן אין דער הייך, וואוהין הונדערטער און טויזנטער זאָלן מוזן פאַררייסן די קעפּ און געצוואונגען זיין אַ ווײַלע אַ קוק צו געבן, וואָס איבער זיי קומט פאָר. דענסטמאָל וואָלטן די מבינים אַם געטרייסטן, אַם קלאָרסטן, אַם טרעפלעכסטן געאורטיילט וועגן יענע מייסטער, ביי וועלכע זאַכן און האַנדלונגען זענען נישט בלויז אָנהייבן פון רמזים, נאָר וועלכע טראָגן אין אַלע זייערע נערוון די וועלט אַלס סימבאָל.

זאָל מען מיך נישט שלעכט אויסטייטשן. אויב איך האָב דערמאָנט וועגן סימבאָל, איז עס נישט כדי זיך אָנצונעמען פאַר פאַרשידענע משונהדיקייטן, צוגעטראַכטקייטן און בכיוונדיקע פאַרקנוילטקייטן. ניין, איך בין דאָ נישט אויסן צו פאַרטיידיקן אַלערליי קונצנמאַכערישע איבערמענטשישקייטן.

אויב איך רייד דאָ, מיין איך צו זאָגן, אַז ווען דער מהות פון דעם קריטיקער וואָלט געווען אַן אַנדערער, וואָלטן אים אַם נאָנטסטן געווען יענע, וועלכע האָבן נישט אַראָפּגעלאָזט קיין אויג פון דער שווערער קללה, פון דעם גאַנצן ריזיקן פּלאַנעטער, מיט וועלכן עס זענען אַרומגעוועבט אַלע אונדזערע מעת־לעתן, און פונדעסטוועגן זענען זיי געבליבן לויטערע, אויפשיינענדיקע קינסטלער.

ווען די קריטיק וואָלט געגאַנגען אויף שענערע וועגן, וואָלט זי אַם גענויסטן, אַם גרינטלעכסטן געאורטיילט וועגן יענע שרייבער, וועלכע, נישט געקוקט דערויף, וואָס זיי האָבן אין זייערע אידעלערע שעהן איגנאָרירט יעדע אויבנאויפיקייט, וואָס זיי האָבן נישט אנערקענט

קיין אויף אַלע־פיר־ביי־דער־ערד־שפּאַנענדיקייט. וואָס אין יעדן פעלד, אין יעדער גאַס, אין יעדער וואַנט האָבן זיי נישט געזען קיין פּרוזדור, נאָר היכל, וואו עס רוען שטילערהייט אַזוי פיל באַהאַלטענע קלאָרע נישט־קלאָרקייטן, און מען מוז פרעגן, כדי צו באַקומען אַן ענטפער פון יענעם, וועלכער איז דער סוד פון אַלע חידות — נישט געקוקט אויף דעם אַלעמען, האָבן זיי זיך צוגעפּאַסט צום הכרח פון אַרטיזם, נישט געקוקט אויף דעם אַלעמען, האָבן זיי געוואוסט, אַז דאָך מוז מען קינסטלעריש שפּריזן טריט ביי טריט, כדי ביים סוף צו דערגרייכן צו יענעם אויסגעפּלאַסטישטן לפני ולפנים, וואו מען ווערט דערשוידערט, בלייבנדיק שטיין בליק קעגן בליק מיט דער באַפרייטער וועלט־נשמה, וועלכע האָט מיט דעם קינסטלערס הילף פון זיך אַראָפּגעשליידערט דעם קאַלך פון די ווייסע טעג, וועלכע האָט פון זיך אַראָפּגעשליידערט די פינצטערע פלאַכטעס פון די נעכט...

ווען די קריטיק וואָלט געווען אַ חשיבותדיקע, אַ מער תמציתדיקע, וואָלט זי דענסטמאָל נאָר די דאָזיקע מייסטער געווידמעט אַלע אירע חושים. און דעריבער זאָג איך טאַקע, אַז דענסטמאָל וואָלטן מיר נישט געווען קיין עדות פון אַ פאַקט — אַ פאַקט וואָס דערציילט אונדז עפּעס — אַז בעל־מחשבותעס שוואַכסטע, בלייבסטע אַרבעט איז (אַ נו, טרעפט וועגן וועמען?) וועגן י. ל. פּרץ — — —

מיט שלום עליכמען איז עפּעס געשען נסים. וואָס צוזאַמען מיט זיין מייסטערשאַפט האָט גאָט אים געשאָנקען כוחות און געדולד זיך צו קענען באַגרענעצן, איינצוהאַלטן דעם טריט און זיך נישט אַריינ־לאָזן אין לאַבירינטן. און אַט דאָס קענען שפּאַצירן אויבן־אויף, אַט דאָס אויסמיידן אינערלעכע פּסיכישע קאָמפּליצירטקייטן האָט אים אַביסל געטאָן אַ טובה. די קריטיק, וועלכע האָט ליב אַלץ זאָל איר אָנקומען לייכט, האָט זיך צו אים צוגעכאַפּט. האָט אים גענומען קייען, איבערקייען און איינקייען. און הגם אין איר אַרומנעמען אים קען מען אויך דאָ און דאָרט נאָך באַמערקן אַ געניטן חלל, דאָך אָבער

מוז מען מודה זיין, אַז שלום עליכמען האָט אונדזער קריטיק אָם בעסטן תופס געווען.

אָבער נישט אַלע זענען אַזעלכע בר מזלס. נישט אַלע קינסטלער זענען אַזוי ציטעריק ביי גאָט. ער זאָל זיי אָננעמען פאַר די הענט און אַרומפירן אויף לייכטע, גלייכע, לאַכעדיקע סטעזשקעלעך. דאָס טרעפט זייער זעלטן. על פי רוב איז פאַרקערט. די קונסט איז אַן אומרואיקע קראַמפּהאַפטע באַוועגונג.

און באַגעגנט מען אין לעבן פּאָליטיקעס, גלאַטקייטן, זענען די דיכטער מערסטנטיילס געבענטשט אָדער פאַרשאָלטן מיט שאַרפע, מיט דימענטשאַרפע בליקן, און אין די שויבן פון דערשיינונגען ווערן לע־כער, ווערן וואונדן...

און פיינע חכמהלעך, קלוגע ווערטלעך, שיינע וויצן — דאָס אַלץ ווערט על פי רוב ביי קינסטלער פאַרוואַנדלט אין אַ ווייטן אומהיימלעכן געמורמל פון אונטערערדישע וואַסערן...

וואָרים לאָמיר אונדז נישט גענאַרן. דער אמת איז דאָך, אַז אַפילו יענע אַלע, וועלכע גייען נישט אויף די וועגן פון עדגאַר פּאָ, מוזן דאָך מודה זיין, אַז זיי האָבן אָפּט איבערגעלעבט מאָמענטן, ווען זיי וואָלטן געקענט דערציילן פּונקט ווי פּאָ.

„הער זיך איין, — האָט געזאָגט דער טייוול אַרויפלייגנדיק מיר די האַנט אויפן קאָפּ, — דאָס לאַנד, וועגן וועלכן איך רייד, איז מדברשע געגנט... און דאָרט איז קיין רו נישטאָ..."

יאָ, דאָרט איז קיין מנוחה נישטאָ. און יענע קריטיקער, וועלכע קומען מיט דעם אַפּאַראַט פון געמיטלעכער פּקחות, וועלן קיינמאָל דעם דיכטער נישט באַגרייפן, שוין בלויז דערפאַר, וואָס וועלנדיק פאַרשטיין אַ דיכטער, מוז מען גיין אין זיין לאַנד, און אין יענעם לאַנד קען מען מיט בלויזער פּקחות גאָרנישט אויפטאָן, ווייל דאָרט קומען דעמאַנען און לייגן דעם מענטשן די האַנט אויפן קאָפּ. —

3.

י. ל. פרץ און די יידישע קריטיק

זאָגט מיר, איך בעט אייך: קענט איר איבערציילן וויפיל מאָל איר האָט שוין געלייענט אין אַרטיקלען אָדער געהערט אין רעפעראַטן, אַז „אונדזער גרויסער פרץ איז נאָך ביז היינט נישט געוואָרן ווי געהעריק אָפּגעשאַצט און אַז עס מוז ערשט קומען דער..." און אַזוי ווייטער און ווייטער מיט דעם ענלעכן נוסח? איז עס טאַקע גאַנץ שיין פון זייער זייט וואָס זיי ברענגען צום אויסדרוק אַ וואָרט. אָבער נישט בחינם איז דער חותם פון גאָט: אמת. מיט אמתן פּאַסירט דאָס אייגענע וואָס מיט אים אַליין. אַזוי אָפט הערט מען פון אים ריידן און אַזוי זעלטן גלייבט מען אין אים אויף אַ רעכטן „אמת".

באַטראַכט מען נענטער די אַלע אַכצער און קרעכצער אויף פּרצס כבוד נעבעך, צייגט מען זיך איבער, אַז זיי האַלטן קנאַפּ־וואָס פון זייערע אייגענע דיבורים. וואָרים ווירקלעך, וואָס? האָט מען נאָך ווייניק וועגן אים געשריבן און געדרשנט? איז ער נאָך ווייניק קאָמענטירט געוואָרן? און וואָס קען מען נאָך מוסיף זיין? וואָס איז דען נאָך דאָ צו זאָגן? ביי זיך אין האַרץ זענען זיי זיכער אַז ער איז שוין גאַנץ גענוג געווען אָפּגעשאַצט. און „אונדזער פרץ איז נאָך ביז היינט אַד"וו" איז גלאַט אַזוי זיך אַ פיין חנודיק פּראַזעלע, וועלכע איז באַשאַפן געוואָרן אַרויסצואווייזן ליבשאַפט און דרך ארץ און מען זאָגט זי אַרויס מיט דערזעלבער אויפריכטיקייט ווי מען זאָגט: „קומט מיט־עסן".

און אַ גרויסער שאָד, וואָס די דאָזיקע מיינונג איז ביי אונדז אַזוי אויבערפלעכלעך, אַזוי אַן איבערצייגונג, אַזוי מאָדע־מעסיק. וואָרים זייער חשיבותדיק איז די פראַגע: צי דאָס גאַנצע געזאָגטע און באַהאַנדלטע וועגן פּרצן האָט באמת יוצא געווען דעם חוב פון ממשותדיקער קריטיק? דאָס וואָס פרץ איז אַזוי מפורסם, אַזוי אַריינגעשניטן אין אַלע וועלט־טיילן, וואו עס איז נאָר פאַראַן מאַרך און פולס פון אַ

יידישן מער־וויניקן ליטעראַטור־פּרינץ. — צי דאַרף עס גיין אויפֿן חשבון פֿון דער קריטיק? צי איז עס נישט דערפֿאַר, וואָס ער אַליין איז אַזוי רייך און סוגעסטיוו, אַז די חושים פֿון דעם לעזער ווערן נישט ווילנדיק אויסגעשלייפֿט, און בלינדערהייט דערטראַגט זיך צו אים מוזיק, כאַטש פֿון וווייטנס, אָבער פֿאַרלאָקנדיק און דערהייבנדיק אים, נישט צום דערגרונטעווען, נישט צום אָנטאַפּן, טיר נעבן טיר, הייל איבער הייל, לאַבירינטאַרטיק און פּלוצלינג אָפֿענער טראַקט, שטאָק־חושכניש און באַגינענדיקס, מעמקים־פֿאַרוויקלטקייטן און גראַציעזע צעטאַנצט־קייט, — אַזוי דערשיינט פּרץ פֿאַר דעם אינטעליגענטן לעזער. מיט רמ״ח אברים און שס״ה גידים דערשפּירט ער, אַז דאָ איז דאָס אָרט וואו עס לעבן זינגער, דאָס לאַנד, וואו פּאָעזיע איז אַ תושב. אַ וועלט פֿון ווייסע נסים און בלאָע דעכער, און מענטשן זענען שווערפּעליק און איינגעוואָרצלט ווי הייזער און דאָך גרינג און ווינקענדיק און פֿאַלנדיק ווי שטערן. אָבער דאָ איז אַן ערבוביה פֿון גערייצטקייטן, אַ קאַשמאַר פֿון מעשהלעך.

אין אַזאַ פֿאַל, וואָס איז די אַלפּדיקע און תּיודיקע מיסיע פֿון דער קריטיק? מיט לייב און זעל און נעגל זיך אַריינבייסן אין ווערק און אַרויסגראָבן דאָס, וואָס ליגט פֿאַרנורעט אין די אונטערשטע שיכטן.

וואָס הייסט דען אַ גרויסער קינסטלער? ווי אַזוי שאַצט זיך עס? איז דאָך די איינציקע מאָס זיין יכולת אויסצובויען אַ לייטער, וועלכער הייבט זיך אָן ביי אונדזערע קראַנקע קנעכל און ציט זיך אַרויף, כדי צו דערגרייכן נענטער, נענטער צום אור־אַלטן אימת־המלכותדיקן קאָפּ מיט דעם ברייט פֿאַרוואָלקנטן שטערן פֿון אוניווערסום. דער חוב פֿון דעם קריטיקער באַשטייט נישט אין אויסשטרעקן דעם טייט־פֿינגער: קוקט ווי הויך! צו דעם דאַרף מען אים נישט. דאָס זעט מען אַליין. אָבער דער קינסטלער שאַפֿנדיק האָט געקעמפֿט, האָט זיך געשלײדערט, געראַנגלט. אין זיין בלוט זענען געווען צונעמענדיקע און אָפּנעמענדיקע כוואַליעס ווי ביים ים. אויף די פּון טעג און נעכט אויסגעפּלאָכטענע שטריק ביי זיינע אינטואיטיווע רישטאָוואַניעס האָט ער נישט נאָר זיך